

УНИВЕРЗИТЕТ У ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

и

ЕВРОПСКА ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА ЈАВНО ПРАВО

МЕЂУНАРОДНИ САВЕЗ ПРАВНИКА

ИНСТИТУТ ЗА УПОРЕДНО ПРАВО

СРПСКО УДРУЖЕЊЕ ЗА КРИВИЧНОПРАВНУ ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ

ИНСТИТУТ ЗА КРИМИНОЛОШКА И СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

ЗБОРНИК РАДОВА

„Право између стварања и тумачења“

Том II

COLLECTION OF PAPERS

“Law Between Creation and Interpretation“

Vol. II

XI Научни скуп поводом Дана Правног факултета,
Међународни научни скуп
одржан 5. новембра 2022. год. на Палама

УДК 34(082)

ISBN 978-99938-57-74-7

Источно Сарајево, 2023. год.

UNIVERSITY OF EAST SARAJEVO
FACULTY OF LAW

and

EUROPEAN PUBLIC LAW ORGANIZATION

INTERNATIONAL UNION OF LAWYERS

INSTITUTE FOR COMPARATIVE LAW

SERBIAN ASSOCIATION FOR CRIMINAL LEGAL THEORY AND PRACTICE

INSTITUTE OF CRIMINOLOGICAL & SOCIOLOGICAL RESEARCH

COLLECTION OF PAPERS
“Law Between Creation and Interpretation“
Vol. II

ЗБОРНИК РАДОВА
„Право између стварања и тумачења“
Том II

The XI Scientific Conference on the Occasion of
the Day of the Faculty of Law,
International Scientific Conference,
held in Pale, 5 November 2022.

UDC 34(082)

ISBN 978-99938-57-74-7

East Sarajevo, 2023

ЗБОРНИК РАДОВА

XI Научног скупа поводом Дана Правног факултета,
који је у организацији
Правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву,
и суорганизацији
Европске организације за јавно право,
Међународног савеза правника,
Института за упоредно право,
Српског удружења за кривичноправну теорију и праксу, и
Института за криминолошка и социолошка истраживања,
одржан 5. новембра 2022. год. на Палама, на тему:
„ПРАВО ИЗМЕЂУ СТВАРАЊА И ТУМАЧЕЊА“

Издавач

Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Алексе Шантића 3, 71420 Пале
тел. 00387 57 226 609 / факс 00387 57 226 892
<http://www.pravni.ues.rs.ba> / dekanat@pravni.ues.rs.ba

За издавача

Проф. др Горан Марковић, декан

Коуредници

Проф. др Димитрије Ђеранић
Проф. др Свјетлана Ивановић
Проф. др Радислав Лале
Проф. др Самир Аличић

Лектор и коректор за српски језик

Проф. др Нина Ђеклић

Лектор и коректор за енглески језик

Мр Нинослава Радић, наставник страног језика

Техничка припрема

Проф. др Димитрије Ђеранић
Доц. др Ђорђе Мариловић
Виши асс. Ђорђе Перишић, мр
Виши асс. Ивана Лазаревић, ма
Виши асс. Љубана Сладић, ма
Виши асс. Брано Хаџи Стевић, ма

Штампа

Графомарк, Лакташи

Тираж

80 примјерака

Зборник је реферисан у HeinOnline, EBSCO OPEN ACCESS и Central and Eastern European Online Library (CEEOL)

COLLECTION OF PAPERS

The XI Scientific conference on the Occasion of the Day of the Faculty of Law, on the General Topic „Law Between Creation and Interpretation“, which is organized by the Faculty of Law, University of East Sarajevo, in cooperation with the European Public Law Organization, International Union of Lawyers, Institute for Comparative Law, Serbian Association for Criminal Legal Theory and Practice, and the Institute of Criminological & Sociological Research, on 5 November 2022, in Pale

Publisher

Faculty of Law, University of East Sarajevo
Alekse Šantića Str. 3, 71420 Pale
phone. 00387 57 226 609 / fax 00387 57 226 892
<http://www.pravni.ues.rs.ba> / dekanat@pravni.ues.rs.ba

For the Publisher

Full Professor Goran Marković, dean

Edited by

Associate Professor Dimitrije Čeranić,
Associate Professor Svjetlana Ivanović,
Associate Professor Radislav Lale,
Full Professor Samir Aličić

Proofreading for the Serbian language

Associate Professor Nina Čeklić

Proofreading for the English language

Ninoslava Radić, MA (Linguistics), English language teacher

Technical preparation

Associate Professor Dimitrije Čeranić
Assistant Professor Đorđe Marilović
Senior Teaching Assistant Đorđe Perišić
Senior Teaching Assistant Ivana Lazarević
Senior Teaching Assistant Ljubana Sladić
Senior Teaching Assistant Brano Hadži Stević

Printing

Grafomark, Laktaši

Circulation

80 copies

COLLECTION OF PAPERS included in base of journals and e-books:
HeinOnline, EBSCO OPEN ACCESS and Central and Eastern European Online
Library (CEEOL)

Зборник радова

ПРАВО ИЗМЕЂУ СТВАРАЊА И ТУМАЧЕЊА

Научни одбор

Проф. др Радомир В. Лукић, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву, предсједник
Проф. др Миленко Крећа, бивши судија Међународног суда правде, судија *ad hoc* Европског суда за
људска права, ранији члан Венецијанске комисије и Сталног арбитражног суда у Хагу

Full Professor Spyridon Flogaitis, University of Athens, Director of the EPLO

Проф. др Дејан Поповић, Правни факултет Универзитета у Београду

Проф. др Зоран Стојановић, Правни факултет Универзитета у Београду

Академик проф. др Станко Бејатовић, члан Предсједништва Међународног савеза правника, Москва,
предсједник Српског удружења за кривичноправу теорију и праксу, предсједник Управног одбора

Института за криминолошка и социолошка истраживања, Београд

Проф. др Гордана Илић-Попов, Правни факултет Универзитета у Београду

Проф. др Вид Јакулин, Правни факултет Универзитета у Љубљани, Словенија

Проф. др Борче Давитковски, Правни факултет „Јустинијан Први“ Универзитета „Св. Кирил и
Методиј“ у Скопљу, Сјеверна Македонија

Проф. др Елена Геннадиевна Багреева, професор Департамента правовог регулирања
економичкој дејателности Финансовог универзитета при Правителству Руска Федерације,
член исполкома Међународног савеза юриста

Проф. др Драган Боланча, Правни факултет Свеучилишта у Сплиту, Хрватска

Проф. др Станка Стјепановић, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву

Проф. др Борис Кривокапић, Пословни и правни факултет Универзитета „Унион – Никола Тесла“,
Београд, Правни факултет Самарског националног универзитета „С. П. Корољов“, Самара, Руска
Федерација

Проф. др Владимир Чоловић, директор Института за упоредно право у Београду

Проф. др Велимир Ракочевић, Правни факултет Универзитета Црне Горе у Подгорици

Проф. др Дарко Симовић, Криминалистичко полицијски универзитет, Београд

Проф. др Јуриј Топлак, Универзитет у Марибору, Словенија

Проф. др Зоран Лончар, Правни факултет Универзитета у Новом Саду

Проф. др Горан Марковић, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву

Др Ивана Стевановић, виши научни сарадник, директор Института за криминолошка и социолошка
истраживања у Београду

Проф. др Владимир Ђурић, виши научни сарадник, Институт за упоредно право, Београд

Проф. др Драган Гоцевски, Правни факултет „Јустинијан Први“ Универзитета „Св. Кирил и
Методиј“ у Скопљу, Сјеверна Македонија

Prof. dr Péter Mezei, Associate Professor of Law, Associate Dean for International Affairs, Institute of
Comparative Law, Faculty of Law, University of Szeged, Adjunct Professor (dosentti), University of Turku
(Finland), Lecturer in Law, University of Toledo College of Law (USA), Visiting Professor, Université Jean
Moulin Lyon III (France), Hungary

Assistant Professor Sinem Ogis, Yasar University, Turkey

Assistant Professor Velimir Živković, University of Warwick, UK

Доц. др Дуња Дуић, Правни факултет Свеучилишта „Јосип Јурај Штросмајер“ у Осијеку

Dr Jose Gustavo Prieto Munoz, Postdoctoral Assistant, Human Rights Centre, Ghent University, Belgium

Организациони одбор

Проф. др Горан Марковић, предсједник; Академик проф. др Станко Бејатовић;

Full Professor Spyridon Flogaitis; Проф. др Станка Стјепановић; Проф. др Радомир В. Лукић;

Проф. др Владимир Чоловић; Др Ивана Стевановић; Проф. др Димитрије Ђеранић; Доц. др Сања
Голијанин; Проф. др Сања Савић; Доц. др Свјетлана Ивановић; Доц. др Сања Крешталица; Доц. др
Ђорђе Мариловић; Мр Нинослава Радић; Виши асистент мр Драгана Дамјановић; Виши асистент мр
Мирјана Пупић; Виши асистент мр Тијана Баћовић; Виши асистент Ђорђе Перишић, ма; Виши
асистент Брано Хаџи Стевић, ма.

Коуредници

Проф. др Димитрије Ђеранић; Проф. др Свјетлана Ивановић;

Проф. др Радислав Лале; Проф. др Самир Аличић

Conference Proceedings

LAW BETWEEN CREATION AND INTERPRETATION

Scientific Committee

- Full Professor Radomir V. Lukić, Faculty of Law, University of East Sarajevo, President
Full Professor Milenko Kreća, former judge of the International Court of Justice, *ad hoc* judge of the European Court for Human Rights, former member of the Venice Commission and the Permanent Court of Arbitration
Spyridon Flogaitis, University of Athens, Director and President of the Board of Directors of the EPLO
Full Professor Dejan Popović, Faculty of Law, University of Belgrade
Full Professor Zoran Stojanović, Faculty of Law, University of Belgrade
Academician Full Professor Stanko Bejatović, member of the Presidency of the International Union of Lawyers, Moscow, President of the Serbian Association for Criminal Legal Theory and Practice, President of the Board of Directors of the Institute for Criminological and Sociological Research, Belgrade
Full Professor Gordana Ilić-Popov, Faculty of Law, University of Belgrade
Full Professor Vid Jakulin, Faculty of Law, University of Ljubljana, Slovenia
Full Professor Borče Davitkovski, Justinianus Primus Faculty of Law, Ss Cyril and Methodius University in Skopje, North Macedonia
Full Professor Elena Gennadieвна Bagreeva, Professor of the Financial University under the Government of the Russian Federation, Member of the Executive Committee of the International Union of Lawyers
Full Professor Dragan Bolanča, Faculty of Law, University of Split, Croatia
Full Professor Stanka Stjepanović, Faculty of Law, University of East Sarajevo
Full Professor Boris Krivokapić, Faculty of Business and Law, „MB“ University, Belgrade, Law Faculty, Samara National University „S. P. Korolev“, Samara, Russian Federation
Full Professor Vladimir Čolović, Principal of the Institute of Comparative Law, Belgrade
Full Professor Velimir Rakočević, Faculty of Law, University of Montenegro, Podgorica
Full Professor Darko Simović, University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade
Full Professor Jurij Toplak, University of Maribor, Slovenia
Full Professor Zoran Lončar, Faculty of Law, University of Novi Sad
Full Professor Goran Marković, Faculty of Law, University of East Sarajevo
Senior Research Fellow Ivana Stevanović, PhD, Director of the Institute of Criminological & Sociological Research, Belgrade
Senior Research Fellow Vladimir Djuric, PhD, Institute of Comparative Law, Belgrade
Associate Professor Dragan Gocevski, Justinianus Primus Faculty of Law, Ss Cyril and Methodius University in Skopje, North Macedonia
Prof. dr Péter Mezei, Associate Professor of Law, Associate Dean for International Affairs, Institute of Comparative Law, Faculty of Law, University of Szeged, Adjunct Professor (dosentti), University of Turku (Finland), Lecturer in Law, University of Toledo College of Law (USA), Visiting Professor, Université Jean Moulin Lyon III (France), Hungary
Assistant Professor Sinem Ogis, Yasar University, Turkey
Assistant Professor Velimir Živković, University of Warwick, UK
Assistant Professor Dunja Duić, Faculty of Law, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Croatia
Dr Jose Gustavo Prieto Munoz, Postdoctoral Assistant, Human Rights Centre, Ghent University, Belgium

Organizing Committee

- Full Professor Goran Marković, President; Academician Full Professor Stanko Bejatović;
Full Professor Spyridon Flogaitis; Full Professor Stanka Stjepanović; Full Professor Radomir V. Lukić;
Full Professor Vladimir Čolović; Ivana Stevanović, PhD; Associate Professor Dimitrije Čeranić; Assistant Professor Sanja Golijanin; Associate Professor Sanja Savić; Assistant Professor Svjetlana Ivanović;
Assistant Professor Đorđe Marilović; Assistant Professor Sanja Kreštalica; Ninoslava Radić, LL.M; Senior Teaching Assistant Dragana Damjanović, LL.M; Senior Teaching Assistant Mirjana Pupić, LL.M; Senior Teaching Assistant Tijana Bačović, LL.M; Senior Teaching Assistant Đorđe Perišić, LL.M; Senior Teaching Assistant Brano Hadži Stević, LL.M.

Co-editors

- Associate Professor Dimitrije Čeranić, Associate Professor Svjetlana Ivanović
Associate Professor Radislav Lale, Full Professor Samir Aličić

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	XVII
-----------------	------

ГРАЂАНСКОПРАВНА СЕКЦИЈА 1

<i>Проф. др Гордана Станковић</i> СУД ИЗМЕЂУ ПРИМЕНЕ И СТВАРАЊА ПРАВА.....	1
<i>Проф. др Бранко Мораит</i> КОДИФИКОВАЊЕ ГРАЂАНСКОГ МАТЕРИЈАЛНОГ И ГРАЂАНСКОГ ПРОЦЕСНОГ ПРАВА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.....	16
<i>Проф. др Зоран Поњавић</i> <i>Судија Ивана Поњавић Сердар</i> ЗАСТУПАЊЕ ДЕТЕТА У СЛУЧАЈУ ПОСТОЈАЊА СУПРОТНОСТИ ИНТЕРЕСА СА РОДИТЕЉИМА.....	39
<i>Проф. др Илија Бабић</i> ПРЕДАЈА СТВАРИ КУПЦУ У УГОВОРУ О ПРОДАЈИ.....	62
<i>Проф. др Станка Стјепановић</i> ПРАВО РОДИТЕЉА НА НАКНАДУ ШТЕТЕ ЗБОГ ПРОМЈЕНЕ ПОЛА ДЈЕТЕТА.....	82
<i>Проф. др. сци. Драган Боланча</i> ОДГОВОРНОСТ ПОДУЗЕТНИКА НУКЛЕАРНОГ БРОДА.....	101
<i>Проф. др Мирослав Лазић</i> ИЗБЕГАВАЊЕ ПРАВА ПРЕЧЕ КУПОВИНЕ ПОЉОПРИВРЕДНОГ ЗЕМЉИШТА	115
<i>Проф. др Ранка Рачић</i> ПРАВО НОТАРА НА НАКНАДУ ТРОШКОВА ПОСТУПКА И НАГРАДУ У ОСТАВИНСКОМ ПОСТУПКУ	134
<u><i>Проф. др Слободан И. Панов</i></u> ТУМАЧЕЊЕ ПРАВНИХ СТАНДАРДА – БЕЗОБАЛНИХ ТЕРМИНА И АКВАРЕЛНИХ ПРАВНИХ НОРМИ	157

<i>Проф. др Наташа Стојановић</i> СОЦИЈАЛНА УЛОГА УСТАНОВЕ НАСЛЕЂИВАЊА У РУСКОМ И СРПСКОМ ПРАВУ	184
<i>Проф. др. сц. Маја Чолаковић</i> <i>Проф. др. сц. Марко Беванда</i> ПРАВНА ЗАШТИТА ДЈЕЦЕ У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ: ДЈЕЦА ИНФЛУЕНСЕРИ (KIDFLUENCERS)	205
<i>Prof. dr. Suzana Kraljić</i> <i>Doc. dr. Katja Drnovšek</i> <i>Doc. dr Velibor Korać</i> RAZMERJE MED ZDRAVNIKOM IN PACIENTOM V OKVIRU NEKRIVDNEGA ODŠKODNINSKEGA SISTEMA	232
<i>Проф. др. сц. Борис Крешић</i> <i>Доц. др. сц. Ервина Халиловић</i> <i>Ена Моранкић, маг. мур.</i> ПРАВО ДЈЕТЕТА НА ЛИЧНИ ИДЕНТИТЕТ (МОГУЋНОСТ ПРОМЈЕНЕ ИДЕНТИТЕТА).....	250
<i>Проф. др Димитрије Ђеранић</i> КО ИМА ПРАВО НА НУЖНИ ДИО У ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ?.....	265
<i>Доц. др Тамара Ђурђић-Милошевић</i> <i>Проф. др Новак Крстић</i> НЕКА СПОРНА ПИТАЊА КОД ПОКЛОНА ЗА СЛУЧАЈ СМРТИ.....	296
<i>Проф. др Анђелија Тасић</i> СУДСКА ЗАШТИТА ПРАВА ДЕТЕТА НА ОБРАЗОВАЊЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	307
<i>Проф. др. сц. Рамајана Демировић</i> УСТАНОВА УСВОЈЕЊА У СВЈЕТЛУ ПРАКСЕ УСТАВНОГ СУДА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ	322
<i>Проф. др. сц. Борјана Миковић</i> УСВОЈЕЊЕ ДЈЕТЕТА У ПОРОДИЧНОМ ЗАКОНУ ФЕДЕРАЦИЈЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ – ПОТРЕБА ЗА ИЗМЈЕНАМА ЗАКОНСКИХ ОДРЕДАБА И ПОЛИТИКЕ УСВОЈЕЊА	343

<i>Научни сарадник др Богдана Стјепановић</i> ОСЛОБОЂЕЊЕ ОД ГРАЂАНСКОПРАВНЕ ОДГОВОРНОСТИ ПРОИЗВОЂАЧА ВАКЦИНА ПРОТИВ COVID 19 ЗА ШТЕТНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ИЗАЗВАНЕ ВАКЦИНАЦИЈОМ.....	370
<i>Протосинђел др Јоаким Беженариу</i> ПРАВО ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ДА ПОСЕДУЈЕ И УПРАВЉА ДОБРИМА – КАНОНСКЕ ОДРЕДБЕ	400
<i>Виши асистент мр Тијана Баћовић</i> ОДГОВОРНА ЛИЦА У СЛУЧАЈУ ПОСТОЈАЊА МАТЕРИЈАЛНИХ НЕДОСТАКА СТВАРИ У ПРАВУ БиХ	420

ГРАЂАНСКОПРАВНА СЕКЦИЈА 2

<i>Проф. др Владимир Чоловић, научни саветник</i> ДИЛЕМЕ КОЈЕ ПРАТЕ НАЧИНЕ САЗНАЊА И ПРИМЕНЕ СТРАНОГ ПРАВА.....	433
<i>Проф. др Игор Камбовски</i> ПРАВО И ЕЛЕКТРОНСКА ТРГОВИНА – ДА ЛИ НОРМА ПРАТИ И КОНТРОЛИШЕ ТЕХНОЛОГИЈУ И ИНОВАЦИЈЕ?.....	452
<i>Проф. др Јелена Ђеранић Перишић, научни саветник</i> УПОТРЕБА ТУЂЕ ЖИГОМ ЗАШТИЂЕНЕ ОЗНАКЕ У КОНТЕКСТУ УМЕТНИЧКОГ ИЗРАЖАВАЊА – ОСВРТ НА ПРЕДМЕТ <i>ROGERS V. GRIMALDI</i>	463
<i>Проф. др. сци. Анита Дураковић</i> <i>Проф. др. сци. Јасмина Алихоџић</i> МЕЂУНАРОДНА НАДЛЕЖНОСТ У БРАКОРАЗВОДНИМ СПОРОВИМА У ЕУРОПСКОЈ УНИЈИ И БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.....	477
<i>Doc. dr. sci. Katja Drnovšek</i> <i>Prof. dr. sci. Suzana Kraljić</i> PREŽIVLJANJE OTROK – ANALIZA PRIMEROV Z MEDNARODNIM ELEMENTOM.....	503
<i>Проф. др Луис Хавијер Капоте Перез</i> СТВАРАЊЕ И ТУМАЧЕЊЕ КОНЦЕПТА КУЛТУРНОГ НАСЛИЈЕЂА У ШПАНСКОМ ПРАВУ	538

ГРАЂАНСКОПРАВНА СЕКЦИЈА 2 /
CIVIL LAW SECTION 2

Проф. др Игор Камбовски

Правни факултет Универзитета „Гоце Делчев“ Штип,
Северна Македонија

ПРАВО И ЕЛЕКТРОНСКА ТРГОВИНА – ДА ЛИ НОРМА ПРАТИ И КОНТРОЛИШЕ ТЕХНОЛОГИЈУ И ИНОВАЦИЈЕ?

Сваку нову освојену или бар додирнуту границу, у свим сферама друштва, карактерише недостатак закона који би регулисали ту „ново-освојену територију“. У прошлости, законодавци су морали да се суоче и повинују изазовима који су произаили из специфичних друштвених услова и специфичне заједнице или нације. Међународно право је премостило јаз, али су често биле потребне године и деценије да се конкретна правна норма формулише, усагласи и стави на снагу. То је било тако пре него што је технологија почела да води нас, наше друштво и наше институције, пре него што је почела наша зависност од света којим управљају компјутери и интернет, у коме је човек морао да пронађе своје место, просперитет и благостање. У последњих 30 година интернет се развио до невиђених размера, што је довело до појаве е-трговине, која је представљала својеврсну револуцију у области пружања комерцијалних услуга. Стварање права је компликован и спор процес, а технолошки напредак је пребрз, па постоји проблем и дилема: да ли право може да прати динамичке промене и развој информационо-комуникационих технологија? Сваки нови закон који правно регулише односе који настају употребом нових технологија брзо застарева и јавља се потреба за његовом ревизијом и изменама и тако унедоглед. Ово доприноси стварању правних норми које су, да би трајале, прешироко постављене или непрецизне, што заузврат повећава правну несигурност, што, опет, обрнуто пропорционално утиче на поверење међу субјектима који учествују у електронској трговини. Такође, техничка достигнућа стварају одређене практичне стандарде много брже него што је закон у стању да их регулише. Дакле, de facto, стандард постаје норма много пре него што закон нормативно подржава такав стандард.

Кључне речи: Електронска трговина; Норма; Технологија.

1. УВОД

Са појавом интернета 1991. године и његовом комерцијализацијом неколико година касније, многе ствари су се промениле. Уз помоћ свеукупне напредне технологије, према којој се претпоставља да се снага рачунарске технологије и комуникација удвостручује сваких 9–12 месеци, стари начини рада више не функционишу, па се застареле навике и схватања морају променити. Недостатак правног оквира на интернету довео је до незаустављиве експанзије нелегалних садржаја, порнографије, крађе личних података и ауторских права, индустријске шпијунаже, сајбер криминала, па чак и раста међународног сајбер тероризма, док је с друге стране, затекао државе неспремне и без правних механизма у покушају да заштите своје становништво. И у другим крајностима, напори споре и атрофиране музичке и филмске индустрије да се супротставе *YouTube*, *Spotify* и одређеним *peer-to-peer* платформама и апликацијама, резултирали су огромним развојем мрежних веза преко којих се музика, филмови, књиге, компјутерски програми и софтвери „скидају“ бесплатно и које су апсолутно ван контроле. Ови примери електронског пословања указују на нову врсту комуникације која је рођена појавом интернета – концепт потпуне слободе у дигиталном глобалном селу, да идете било где, добијете шта год желите, радите шта год желите, и све то бесплатно! И, за кратко време, на почетку све је постојало, било доступно и бесплатно на интернету. Али, с друге стране, ништа се не може добити бесплатно, увек се мора платити, човек предузима радње које се могу мерити, проценити, израчунати у новчаној противвредности, и тако мора бити, јер је то одговорност коју човек има, према себи, према друштву и према будућим генерацијама. Коначно, правила игре морају постојати, закони се морају поштовати, иначе може настати непоправљива штета.

2. АКТУЕЛНИ ПРИМЕРИ

Примери друштвених медија (*Facebook*, *Twitter*, *Instagram*) и електронских цигарета показују и потврђују овај тренд и тенденцију. Међу њима постоје занимљиве сличности: оба користе напредну технологију у иновативним окружењима која се брзо мењају, и стога их је готово немогуће дефинисати са довољно специфичности да би се омогућило да се дуготрајни регулаторни процес одвија својим током. До тренутка када је пропис коначно одобрен, производ или услуга су се већ трансформисали. Од свог покретања 2004. године, Фејсбук је стално био уплетен у питања приватности података. Фејсбук тврди да није било повреде података, али више судских процеса је доказало

супротно. Фејсбук је предузимао кораке да осигура већу транспарентност у погледу коришћења личних података, чак је и извршни директор Фејсбука Марк Закерберг јавно, али само декларативно, подржао више прописа. У међувремену, према закону, који се назива и „Закон о Фејсбуку“, компаније друштвених медија (*META*) морају да уклоне увредљиве постове и да обришу све личне податке корисника који су били предмет неовлашћеног коришћења од 2007. године до данас или се суочавају са драконским новчаним казнама.¹

У другој области, потенцијалне користи од преласка са обичних цигарета на е-цигарете (загрејаних дуванских производа) потврђене су извештајем Краљевског колеџа лекара у Великој Британији: „Замена великих размера е-цигаретама или другим никотинским производима који нису дуван... промовисање е-цигарета... као замене за пушење, стога ће вероватно донети значајне здравствене користи у Великој Британији.”² Е-цигарете чине део све већег спектра електронских уређаја за испоруку никотина, па се земље широм света боре да регулишу ову нову категорију. Класификација ових артикала варира од потрошачких производа са мало ограничења (Уједињено Краљевство), до класификације као дуванских производа, чак и када многи производи не садрже дуван (Бразил), до потпуне забране. Чини се да су регулатори збуњени технологијом, брзином промене и етичким импликацијама нових производа који се не уклапају у постојеће категорије. У многим земљама су закони о контроли дувана усвојени пре него што су загрејани дувански производи стигли на њихова тржишта, што значи да ови нови производи нису ефикасно регулисани. Владе широм света треба да размотре забрану уређаја за загревање дуванских производа, посебно ако не постоје на њиховом тржишту, или да обезбеде да се њихове постојеће одредбе о контроли дувана примењују и на цигарете и на уређаје. Такође, владе треба да преиспитају своје законе о рекламирању дуванских производа, паковању и означавању, опорезивању и излагању пасивном пушењу, како би се осигурало да се закони правилно спроводе у пракси.³ Оквирна конвенција СЗО о контроли дувана је усвојена на 8. Конференцији Светске здравствене организације. Овим актом из 2018. се странке и компаније подсећају да „регулишу, укључујући ограничавање или забра-

¹ <https://www.npr.org/2023/04/20/1170987739/facebook-settlement-lawsuit-privacy>, 23. 6. 2023.

² <https://www.gov.uk/government/news/e-cigarettes-around-95-less-harmful-than-tobacco-estimates-landmark-review#:~:text=Key%20findings%20of%20the%20review,much%20less%20harmful%20than%20smoking>, 18. 6. 2023.

³ *Can electronic cigarettes save lives? | World Economic Forum (weforum.org)*, 22. 6. 2023.

ну“ нових дуванских производа, као што су загревани дувански производи, укључујући и „уређаје дизајниране за конзумирање производа“. Дакле, државе би требало да: или у потпуности забране ове производе, или да обезбеде своје законе на начин што ће забранити свако оглашавање, промоцију и спонзорство тих производа, укључујући и уређаје; примене све захтеве за паковање ових дуванских производа, укључујући и уређаје, као што је забрана било каквог обмањујућег паковања и етикетирање, као и постављање здравствених упозорења на слици од најмање 50% обима паковања у односу на стандардну амбалажу; ограниче употребу ових производа на свим затвореним јавним местима и свим другим просторима где је забрањено пушење; забране карактеризацију арома укључујући додавање арома од стране потрошача; и опорезују електронске цигарете по истој стопи као и конвенционалне цигарете.⁴

Регулатива и етичка посвећеност не морају бити заробљени у бинарној опозицији описаној горе. Принцип „придржавај се или објасни“ дозвољава одређену дозу агилности дајући корпорацијама могућност да избегну поштовање норми тако што ће објаснити када се (и како) одређени принцип или правило не односи на њих. Не поричући ни на тренутак да је глобално регулаторно окружење сложено и да ће захтевати техничку специфичност у већини области, не треба потценити додатни изазов потребе да се демонстрира етичка основа. Можда би могла постојати законска одговорност за Фејсбук да покаже како су достојанство и приватност њихових корисника заштићени, или за произвођаче е-цигарета да пруже доказе о утицају на здравље потрошача, уместо да једноставно представљају алгоритме или хемијске формуле које се могу ревидирати од стране „независних“ експерта.

3. Е-ТРГОВИНА И ПРАВО – ХРОНОЛОГИЈА

Са појавом електронске трговине пре више од двадесетак година, постало је неопходно све аспекте, предности и недостатке, облике и моделе е-трговине ставити у одговарајући правни оквир како би било реда у функционисању. Готово све земље у свету донеле су законе који ближе регулишу е-трговину и е-уговарање, док се, с друге стране, у Европи и свету, одвијала изванредна међународна легислативна активност с циљем својеврсног усклађивања закона и правних инструмената. Има резултата, али има и проблема, делом због разлика у привредном окружењу, нешто због припадности различитим правним

⁴ https://www.tobaccofreekids.org/assets/global/pdfs/en/HTP_regulation_en.pdf, 10. 6. 2023.

породицама и традицијама, али највише због брзог и помало непредвидивог развоја нових технологија.

Директива о електронској трговини је усвојена 2000. године. Током последњих двадесетак година доказала је да је један од најуспешнијих делова законодавства ЕУ. Обезбедила је ефикасан правни оквир за развој дигиталног тржишта у Европској унији. Од усвајања Директиве 2000/31/ЕС („Директива о е-трговини“), појавиле су се нове и иновативне (дигиталне) услуге информационог друштва које су промениле свакодневни живот грађана Уније и обликовале и трансформисале начин на који комуницирају, повезују се и послују. Те услуге су дубоко допринеле друштвеним и економским трансформацијама у Унији и широм света. Истовремено, коришћење ових услуга постало је и извор нових ризика и изазова, како за друштво у целини, тако и за појединце који користе такве услуге. Дигиталне услуге могу да подрже постизање циљева одрживог развоја доприносећи економској, друштвеној и еколошкој одрживости. Корона криза је показала значај дигиталних технологија у свим аспектима савременог живота. Она је јасно показала зависност привреде и друштва од дигиталних услуга и истакла како користи, тако и ризике који проистичу из тренутног оквира за функционисање дигиталних услуга.

Међутим, технолошки напредак који се догодио од њеног усвајања, редефинисао је економске и друштвене околности у којима функционише Директива о електронској трговини. Нова ситуација на тржишту је захтевала нову законодавну активност, као што је већ најавила Европска комисија, која је припремила нову Уредбу о дигиталним услугама.

Хронолошки, легислативне активности у Европској унији између 2000. и 2022. године одвијале су се у две фазе – до 2015. године се радило по решењима из касних деведесетих и раних две хиљадитих година, да би се, у последњих пет до осам година, дошло до нових решења – Општа уредба о заштити података из 2016. године,⁵ Уредба о географском блокирању из 2018. године,⁶ Директива о ауторским правима на јединственом дигиталном тржишту из 2019. године,⁷ Директива о испоруци дигиталног садржаја и дигиталних услуга из 2019. године⁸ и Уредба о унапређењу правичности и транспарентнос-

⁵ <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>, 28. 5. 2023.

⁶ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32018R0302>, 28. 5. 2023.

⁷ <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj>, 29. 5. 2023.

⁸ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019L0770>, 3.6.2023.

ти за пословне кориснике услуга онлајн посредовања из 2019. године.⁹

Дубоке промене које су се десиле од усвајања Директиве о електронској трговини су биле индуковане, пре свега, невиђеним технолошким напретком у овом периоду, који је редефинисао не само организацију и функционисање тржишта, већ и потребе и очекивања од стране друштва. Најосновнија промена, са становишта тржишне организације, је можда технолошки вођен нови концепт платформске дигиталне економије. То је променило типичну структуру уговора закључених у дигиталном окружењу, од билатералних до тространих и вишестраних, у којем су платформе као Гугл, Амазон, Јутјуб, Букинг, Спотифај, Убер, Пејпал, Фејсбук, Ејплстор постале „чуvari капија“ новог дигиталног друштва и постављачи стандарда тржишта. Слично томе, све већа употреба вештачке интелигенције у свим тржишним секторима променила је начин на који се уговорни односи успостављају и извршавају. Ипак, та дехуманизација права и контаката међу људима може бити корисна за друштво (што се јасно показало у време локдауна због пандемије ковид-19), али то такође доноси потенцијално веома негативне последице. Контакти и трансакције се одвијају или без директног контакта између људи, или чак без икавог учешћа људи (када се користе аутоматизовани ботови).

4. НОВА ЗАКОНСКА РЕШЕЊА

Иако је Директива о електронској трговини несумњиво један од најуспешнијих делова законодавства ЕУ, циљеви због којих је донета су или испуњени, или их је било потребно редефинисати у новој друштвено-економској реалности. Стога је постала јасна потреба да Европска комисија припреми нову регулативу, такозвану Уредбу о дигиталним услугама. (ДСА) је пропис ЕУ за модернизацију Директиве о е-трговини у вези са нелегалним садржајем, транспарентним оглашавањем и дезинформацијама. Европска комисија га је поднела заједно са Уредбом о дигиталним тржиштима (ДМА) Европском парламенту и Савету 15. децембра 2020. године. ДСА су припремили извршна потпредседница Европске комисије за Европу по мери дигиталног доба Маргрет Вестагер и Европски комесар за унутрашње тржиште Тјери Бретон, као чланови Фон дер Лајенове комисије. Европски креатори политике постигли су 22. априла 2022. споразум о Уредби о дигиталним услугама. Европски парламент је одобрио ДСА заједно са Уредбом о дигиталним тржиштима 5. јула 2022. године. Европски савет је 4. октобра 2022. дао коначно одобрење за Уредбу о

⁹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019R1150>, 3.6.2023.

дигиталним услугама. Ово означава последњи корак да ДСА заживи. Од 12. октобра 2022. године, ДМА је објављен у Службеном гласнику и ступио је на снагу 1. новембра 2022. Пре 3. јула 2023. компаније морају доставити Комисији информације о свом броју корисника како би Комисија могла да одреди „чуваре капија“ пре 6. септембра 2023. године. Пружаоци услуга ће тада имати рок до 1. јануара 2024. да се прилагоде његовим одредбама. Популарне онлајн платформе и прет-раживачи ће морати да испоштују своје обавезе четири месеца након што их као такве одреди Европска комисија.

Треба поздравити овај акт који ће се суочити са тржишним изазовима у новој перспективи. Међутим, пошто је Директива о е-трговини до сада доказала своју способност да ефикасно одговори на такве изазове, требало би пажљиво размотрити која би се од садашњих правила Директиве могла користити у било ком будућем законодавству и које појаве и промене захтевају нове законодавне импулсе за регулисање тржишта. Тренутни правни оквир ЕУ који регулише дигиталне услуге је заснован, пре свега, на Директиви о е-трговини. Нова Уредба не доводи у питање Директиву о е-трговини и надовезује се на одредбе које су у њој постављене, посебно на принцип унутрашњег тржишта из члана 3. Предложена Уредба предвиђа механизам сарадње и координације за надзор обавеза. Што се тиче хоризонталног оквира изузећа од одговорности за пружаоце посредничких услуга, Уредба брише чланове 12–15 у Директиви о е-трговини и репродукује их, задржавајући изузећа од одговорности таквих пружалаца, како их тумачи Суд правде Европске уније. Надовезујући се на кључне принципе наведене у Директиви о е-трговини, који остају на снази и данас, ова Уредба настоји да обезбеди најбоље услове за пружање иновативних дигиталних услуга на унутрашњем тржишту, да допринесе безбедности на мрежи и заштити основних права, и да се успостави чврста и трајна структура управљања за ефикасан надзор пружалаца посредничких услуга.

Прво, критично је са становишта ефикасности будуће регулативе да се сваки будући правни инструмент поклапа са већ постојећим правним шемама. Осим тога, с обзиром на брзину којом се технолошки напредак дешава, као и на његову непредвидивост, важно је да је будућа Уредба о дигиталним услугама конструисана и формулисана на начин који ће бити што је могуће флексибилнији на промене.

Друго, Уредба о дигиталним услугама треба да узме у обзир да услуге информационог друштва тренутно имају потенцијал да дубоко утичу на личне животе грађана. Правила не би требало да приступају услугама информационог друштва из првенствено комерцијалне перспективе, већ би требало да усвоје приступ усредсређен на људе и

људска права. Друга питања која треба размотрити су све већа комерцијализација људског живота, личних података и права на приватност и потенцијалне негативне последице аутоматизованих контаката између субјеката.

Даље, стандарди ЕУ за модерирање садржаја на платформама треба да буду израђени на начин да постану глобални стандард за онлајн просторе, поштујући и балансирајући људска права, као и политичке, економске и друштвене интересе на примерен начин.

Иако одрживост није предмет примарне важности у контексту јединственог дигиталног тржишта, очекивано повећање удела е-трговине на целом тржишту захтеваће од предузећа да преиспитају своје тржишне стратегије у светлу очекиваног повећања одрживости тржишта. Утицај будуће регулативе на одрживост, стога, не треба занемарити.

Правни оквир за креирање и употребу вештачке интелигенције треба да усвоји приступ усмерен на човека, супротстављајући се – колико је то могуће – неизбежној дехуманизацији приступа коју доноси технологија. Требало би да успостави правну шему која обезбеђује да *AI* функционише на поуздан и објашњив начин, да не буде створена на основу уграђене (или наслеђене) дискриминације и да се не користи као инструмент манипулације.

Конкретна законска решења треба да се баве питањем које врсте садржаја могу или морају бити уклоњене од стране хост-провајдера, на начин који обезбеђује адекватан и транспарентан поступак уклањања (увођење правила обавештења и уклањања). Поред тога, статистичке информације о уклањању треба да буду доступне и аутоматске технологије филтрирања треба да буду предмет праћења и надзора. Уз задржавање клаузуле о унутрашњем тржишту и преиспитивање принципа „сигурне луке“, Уредба о дигиталним услугама уводи правила за решавање одговорности оператера платформе за штету када не извршавају своје обавезе, као и за неизвршавање закљученог уговора преко платформе, у специфичним ситуацијама.

Уредба дефинише јасно одговорност за пружаоце посредничких услуга, а посебно онлајн платформе, као што су друштвени медији и тржишта. Одређивањем јасних обавеза „дужне пажње“ за одређене посредничке услуге, укључујући процедуре обавештавања и уклањања незаконитог садржаја и могућност оспоравања одлука платформе о модерирању садржаја, Уредба настоји побољшати сигурност корисника на мрежи у целој Унији и побољшати заштиту њихових основних права. Штавише, обавеза одређених онлајн платформе да примају, чувају и делимично верификују и објављују информације о тргов-

цима који користе њихове услуге, обезбедиће безбедније и транспарентније онлајн окружење за потрошаче. Препознајући посебан утицај великих онлајн платформи на сваку економију и друштво, Уредба поставља виши стандард транспарентности и одговорности у погледу начина на који провајдери таквих платформи модерирају садржај, на оглашавање и на алгоритамске процесе. Њиме се постављају обавезе за процену ризика које њихови системи представљају за развој одговарајућих алата за управљање ризиком, како би се заштитио интегритет њихових услуга од употребе манипулативних техника. Оперативни праг за пружаоце услуга у оквиру ових обавеза укључује оне онлајн платформе са значајним досегом у Унији, за које се тренутно процењује да износи више од 45 милиона прималаца услуге. Овај праг је пропорционалан ризицима које доноси домет платформи у Унији; када се становништво Уније промени за одређени проценат, Комисија ће прилагодити број прималаца који се сматрају за праг, тако да доследно одговара 10% становништва Уније. Поред тога, Уредба о дигиталним услугама ће поставити корегулаторну подршку, укључујући надоградњу постојећих добровољних иницијатива.

Уредба о дигиталним услугама поставља основе за побољшање функционисања јединственог тржишта, позива на амбициозну реформу постојећег правног оквира ЕУ за е-трговину, уз задржавање основних принципа његовог режима одговорности, забране општег надзора и клаузуле о унутрашњем тржишту, за који се сматра да важи и данас. Потврђујући циљеве Директиве о е-трговини, Уредба позива на мере које су у основи заштите потрошача, укључујући детаљан одељак о онлајн тржиштима, и које обезбеђују поверење потрошача у дигиталну економију, уз поштовање основних права корисника. Уредба се такође залаже за правила која ће подржавати конкурентно дигитално окружење у Европи и предвиђа подизање важности Уредбе о дигиталним услугама као стандарда на глобалном нивоу. Приоритети су: прилагођавање правила комерцијалног и грађанског права за комерцијалне субјекте који послују на мрежи, уз позивање на више правичности, транспарентности и одговорности за процесе модерирања садржаја дигиталних услуга, поштовање основних права и гаранције за независно остваривање судског обештећења. Уредба такође укључује захтев за детаљним механизмом „обавештења и уклањања“ који би се бавио нелегалним садржајем, свеобухватним правилима о онлајн оглашавању, укључујући циљано оглашавање, и омогућавањем развоја и коришћења паметних уговора.

Јединствено тржиште дигиталних услуга без граница захтева појачану сарадњу између држава чланица, како би се гарантовао ефикасан надзор и спровођење нових правила утврђених у предложеној

Уредби. Уредба о дигиталним услугама поставља јасну одговорност за државу чланицу која надгледа усаглашеност пружалаца услуга успостављених на њеној територији са обавезама утврђеним предложеном Уредбом. Ово осигурава најбржу и најефикаснију примену правила и штити све грађане ЕУ. Има за циљ да обезбеди једноставне и јасне процесе, како грађанима тако и пружаоцима услуга, да пронађу олакшање у својој интеракцији са надзорним органима. Када се системски ризици појаве широм Уније, предложена Уредба предвиђа надзор и спровођење на нивоу Уније. Ипак, овај приступ је често резултирао игром „мачке и миша“ између регулатора и економских актера. Појединци и корпорације који „поштују“ закон троше огромне количине времена и новца у потрази за „рупама у закону“ како би постигли само техничку усклађеност, док други злоупотребљавају правни оквир како би њихове криминалне активности могле остати неоткривене.¹⁰

На крају, с обзиром на обим и сложеност глобалне економије, као и наше знање о људској природи, било би крајње наивно ослањати се једноставно на спонтано и добровољно етичко понашање појединаца и корпорација како би се осигурала правичност или побољшало људско достојанство. Ова нова регулатива, и сва друга решења која ће бити донета, у комбинацији са њиховом одговорном применом, неопходно је да усмеравају и регулишу наше понашање и обезбеде владавину права и поштовање закона.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Интернет извори

1. *Technology is changing faster than regulators can keep up - here's how to close the gap* | World Economic Forum (weforum.org);
2. <https://www.npr.org/2023/04/20/1170987739/facebook-settlement-lawsuit-privacy>;
3. <https://www.gov.uk/government/news/e-cigarettes-around-95-less-harmful-than-tobacco-estimates-landmark-review#:~:text=Key%20findings%20of%20the%20review,much%20less%20harmful%20than%20smoking>;
4. https://www.tobaccofreekids.org/assets/global/pdfs/en/HTP_regulation_en.pdf;
5. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>;
6. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32018R0302>;

¹⁰ *Technology is changing faster than regulators can keep up - here's how to close the gap* | World Economic Forum (weforum.org), 21. 6. 2023.

7. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj>;
8. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019L0770>;
9. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019R1150>;
10. *Can electronic cigarettes save lives? | World Economic Forum (weforum.org)*.

Full Professor Igor Kambovski, LL.D.

Faculty of Law, University “Goce Delchev” Štip, North Macedonia

LAW AND ELECTRONIC COMMERCE: DOES THE NORM KEEP UP WITH AND CONTROL TECHNOLOGY AND INNOVATION?

Summary

Every newly conquered or at least touched border, in all spheres of society, is characterized by a lack of laws that would regulate that "newly conquered territory." In the past, lawmakers had to face and obey the challenges arising from specific social conditions and specific communities or nations. International law bridged the gap, but it often took years and decades for a particular legal norm to be formulated, agreed upon, and put into effect. But it was so before and during the industrial revolution; before technology began to guide us, our society and our institutions; before our dependence on a world governed by computers and the Internet began, in which man had to find his place, prosperity and well-being. In the meantime, the Internet has developed to unprecedented proportions, leading to the emergence of E-commerce, which brought about a revolution in providing commercial services. The creation of law is a complicated and slow process, and technological advances are too rapid, so there is a problem and a dilemma: can law keep pace with the dynamic changes and development of information and communication technologies? Every new law that governs the relationships arising from new technologies quickly becomes obsolete, and there is a need for its revision and modification, and so on, ad infinitum. This contributes to the creation of legal norms that are too broadly set or imprecise to be lasting, which in turn increases legal uncertainty, which then, inversely proportionally, affects the trust among entities that participate in E-commerce. Also, technical achievements create certain practical standards much faster than the law is able to regulate them. Therefore, a standard de facto becomes a norm long before the law normatively supports such a standard.

Key words: *Electronic commerce; Norm; Technology.*